

УДК 338.24:330.342:351.851

Г. Башнянин,
О. Свінцов,
В. Жовтанецький

ОСВІТНІЙ КОМПЛЕКС СУСПІЛЬСТВА: ПОНЯТТЯ ТА СОЦІАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ

Розкрито економічну сутність категорії “освітній комплекс суспільства” і обґрунтовано його соціальну необхідність. Досліджено основні функціональні форми соціосфери – соціальні інститути та техносфери. Простежено особливості формування і розвитку освітнього комплексу і його стратегічну роль в економіці України.

Ключові слова: освітній комплекс, соціосфера, соціальні інститути, техносфера, освіта, енергія.

Важливим фактором підвищення ефективності економіки є якість освіти. Інтеграція економічної та освітньої систем, їх взаємообумовленість та взаємозалежність стали настільки очевидними та прогресуючими, що зумовили появу за останній час в Україні та за кордоном низки наукових досліджень, у яких освітня система розглядається як об’єкт економічної теорії. Тематично ці дослідження охоплюють два вектори аналізу: вплив освіти на економіку (тобто, освіта розглядається як суспільний інститут відтворення техногенно адаптованого людського ресурсу); вплив економіки на освіту (тобто освіта розглядається як суспільне середовище, в якому відбуваються економічні процеси виробництва, обміну, розподілу, споживання, відтворення тощо). У цьому випадку йдеться про економіку освіти. Перший вектор аналізу проблем функціонування освіти та економіки представляє освіту як зовнішнє середовище для економіки, з якого на ринок ресурсів поступає енергія думки як ринкова цінність, тобто товар. Тут є метаболістичність причинно-наслідкових зв’язків між системами освіти та економіки. Другий вектор розглядає освітню діяльність як економічний процес. Тут досліджуються принципи функціонування ринку освітніх послуг, державне управління освітою, механізми фінансування освіти, менеджмент і маркетинг освітнього закладу як суб’єкту господарювання, критерії та показники, методи розрахунку соціально-економічної ефективності освітньої діяльності, а також перспективи розвитку освіти в ритмі інтеграційних процесів світової економіки. Є окремі спроби поєднати ці два вектори у спільний напрям, де освіта і економіка розглядатимуться не фрагментарно, на рівнях функціонування ринку, фінансування, регулювання тощо, а комплексно, як єдина економіко-освітня система. В умовах українських реалій творення теоретичної моделі організації функціонування освітнього комплексу як активного середовища відтворення і пропозиції найціннішого на сьогодні ресурсу здатне забезпечити управління економікою перманентних інновацій – інтелектуального капіталу нації, людини-творця.

Джерела дослідження економічної функції освіти у суспільстві започатковані у працях класиків політичної економії, а саме: Д. Юма, А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, К. Маркса, А. Маршалла, а також українських вчених: Д. Журавського, М. Бунге, С. Подолинського, М. Туган-Барановського та інших. Класики політичної економії трактували освіту як інвестиційний процес, окресливши фактор ефективності інвестицій

в освіту з позицій власне учасників освітнього процесу: учнів та їх батьків і суспільства загалом. Водночас вони стверджували, що національна освіта є джерелом добування духовних та суспільних сил, із застосуванням яких виробляються матеріальні блага.

Сучасні проблеми економіки освіти викладені в працях вітчизняних економістів та вчених пострадянських країн: Н. Балабанової, А. Віфлеємського, І. Каленюк, І. Кінаша, В. Кудіна, В. Куценко, С. Ніколаєнка, В. Огнев'юк, Дж. Ходсона, Н. Хроменкова, В. Щетініна та інших. Посилений інтерес науковців до питань функціонування освіти та економіки зумовлені, передусім, інноваційним прогресом невинного техногенезу, який поглиблює вимогу інформаційної адаптованості працівників. Освіта все тісніше переплітається з економікою, набуваючи статусу соціальної необхідності відтворення робочої сили в межах національної економічної системи.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концепції нового розуміння взаємовпливу освіти та економіки як двох відкритих стаціонарних систем суспільства та факторів, що зумовлюють підвищення соціально-економічної ефективності трансформації освітнього комплексу економіки в умовах ринкових перетворень.

Потреба в самоутвердженні та самозбереженні певної етнічної групи зумовлює ріст соціосистеми – сукупності інституційних форм, що забезпечують взаємозв'язки між індивідами та групами у їх взаємодії з метою реалізації ідеально-образних моделей цілепокладаючого мислення у форму споживних цінностей внаслідок координації процесів трудової діяльності. Сформовані соціальні інститути (право, власність, держава, церква тощо) мають на меті, найперше, максимально уніфікувати поведінку індивідів у більш-менш однотипних ситуаціях, що відповідає закону збереження енергії. Так, зокрема, державне (чи церковне) втручання у ринковий механізм перерозподілу додаткового продукту (а в умовах товарного способу виробництва – додаткової вартості) сприяє врівноваженню в межах спільноти двох протилежних імпульсів свідомості: егоїзму та аттрактивності. До речі, динамічний стан соціосистеми від раціонального егоїзму (чиста класична ринкова конкурентна економічна система) у бік аттрактивності через солідаризм є ознакою тенденцій ноосферизації суспільства.

Соціосистема – це динамічний стан, що прагне до статички шляхом нагромадження технологій. Функція техніки – пришвидшення фізичного формотворення, яке за своєю суттю пов'язане з рухом речовини та енергії, тобто з опором довкілля та об'єктів праці, з силою тяжіння та інерцією [1]. Отже, суть техносфери полягає у збереженні енергії у системах праці, що посилює тенденції гомеостазу соціосистем. Роль інституцій – це кореляція потоків інформації, енергії та речовини з метою оптимізації адресності обміну суб'єктів спільноти. Можемо резюмувати, що зв'язки, або процеси у соціосистемі опосередковуються формами соціальних інститутів та технокультури. Інформаційно-енергетичним наповненням соціальних інституцій є етнічний стереотип поведінки, вироблений унаслідок антропогенної сукцесії, та мімізис – запозичення досвіду іноземців, до того ж, запозичення не первісного значення форми, а лише самої форми, у якій діяльне відчуття і розуміння етно-соціального індивіда дає можливість для власної творчості [2]. Наприклад, становлення ринкових відносин в Україні не передбачає запозичення протестантської етики як ключового елементу формування системи цінностей англосаксонського капіталізму, яка інформаційно-енергетично є чужою слов'янському менталітету українського народу, що утворив власну систему цінностей у період антропогенної сукцесії Північного Надчорномор'я та впливу етики візантійського православ'я. Умовою техногенезу, своєю чергою, є стикування таких імпульсів свідомості як "раціональний егоїзм" та сфера аттрактивності, що відповідає за потяг до істини, породжує

наукові відкриття, які уможливають технічні вдосконалення і створюють передумови для росту продуктивних сил [3]. Ріст продуктивних сил, або еволюція виробничих економічних систем (доіндустріальних, індустріальних та постіндустріальних) [4], як суспільна форма руху матерії уречевлюється завдяки “раціональному егоїзму” – якісній ознаці пасіонарної енергії особистості, спрямованій на організацію процесу виробництва з метою отримання винагороди – грошового доходу.

Згідно з теорією Л. Гумільова [5], системи функціонують на біохімічній енергії, абсорбуючи її із довкілля, і видають надлишок у вигляді роботи. Оптимальний стан, чи то одна людина, чи спільнота, настає тоді, коли кількість енергії, що йде на потреби організму, і та, що йде на пасіонарність, рівні. В економіці, за Л. Ларушем, кількість енергії, що витрачається на просторово-часовий саморух вартості, називається енергією системи (витрати виробництва, обміну і споживання) [6]. За здатністю абсорбувати ту чи іншу кількість енергії люди поділяються на три категорії: пасіонарії, гармонійні та субпасіонарії. Пасіонарії – це індивіди енергонадлишкового типу, що прагнуть до активної діяльності та зміни існуючих устоїв. Субпасіонарії – індивіди, що черпають менше енергії для врівноваження потреб інстинкту. Діяльність гармонійних людей, які завжди домінують кількісно, не спрямована на активну трансформацію дійсності.

Щоб визначити фазу етногенезу українського народу, потрібно взяти до уваги важливу історичну подію, після якої кардинальним чином змінився б хід історії, наприклад, падіння Київської Русі від Батиської навали. Рівень пасіонарної напруги був тоді мізерний, через що і загинула велика держава. Галицько-Волинське королівство – це фаза регенерації Київської Русі, а отже, воно приречене. Після взяття поляками Львова у 1349 р., в Україні настала фаза пасіонарного піднесення, яка через триста років переросла в акматичну, що характеризується максимальним рівнем пасіонарної напруги – Хмельниччина (за всю свою історію українці не здобували блискучіших перемог, ніж тоді). Років десь через триста акматична фаза змінюється фазою надлому, яка характеризується спадом пасіонарності. Для України – це період УНР (бездарність політиків і втрата державності), хоча спалахи жертвовності ще мали місце (героїчна боротьба січових стрільців, пізніше – ОУН-УПА). Наступна стадія – інерційна. Це той благодатний період, коли пасіонарність проявляється не через мілітаризм, а через творчість. Саме у цей період виникали блискучі цивілізації і незабутні культури. Знаменно те, що сучасна Українська Держава постала на півшляху від фази надлому до фази інерції, тобто, за прогнозами Україну чекає “світле майбутнє”, але є одна небезпека – критична маса субпасіонаріїв (корумповані чиновники, олігархи, кримінальний сектор економіки, загальна бездуховність влади і народу, згортання українізації).

Для ефективної життєдіяльності суспільства (економіки) у фазі надлому необхідною є наявність інституційних форм стимуляції пасіонарності. Джерелами стимуляції пасіонарності повинні бути: держава, церква, сім’я, а також система освіти. Освіта у сучасному світі, загалом, є ключовою ланкою забезпечення еволюції суспільства (як економічного розвитку, так і економічного зростання). Освіта на Заході – це не лише функція адаптації індивіда до умов соціуму (економіки), а й єдина можливість вертикального зростання у площині соціальної стратифікації. У перехідних суспільствах, зокрема в Україні, цю функцію виконує не освітній комплекс, а фактор компліментарності (земляцтво, кумівство, лакейство тощо), тобто спрацьовують субпасіонарні принципи соціальної взаємодії, що гальмує загальний поступ.

Освітній комплекс – це сукупність інституцій та установ, що забезпечують усі види інтелектуально-суспільного відтворення у просторі і часі. Освітній комплекс забезпечує:

– індивідуальну адаптивність господарюючого суб'єкта до специфіки функціонального типу економічної системи;

– динаміко-прогресивний взаємозв'язок між антропо- і техносферами;

– генерацію і реалізацію інформації як ключового чинника економічного розвитку;

– зрушення від субпасіонарності та егоїзму до аттрактивності у системах праці.

Аттрактивність (лат. "потяг") – безкорисливе прагнення до істини, що призводить до наукових відкриттів, в економіці – це продукування техніко-технологічних інновацій, застосування нових підходів у менеджменті, зниження асиметрії інформації при укладанні угод тощо.

В економіці України на сьогодні, незважаючи на проголошені урядом шалені темпи економічного зростання, відчутним є стан системної кризи, що проявляється у:

– заміщенні ринкових інститутів кримінальними чи квазікримінальними механізмами регуляції;

– відсутності державної програми подолання безробіття;

– нівеляції пріоритетності виробництва перед неомеркантилізмом, що виявляється у відсутності ідеології стимуляції і престижу праці як феномена людського буття;

– заміні цільових інвестицій у вітчизняне виробництво кредитами міжнародних фінансових установ, які, як правило, розкрадаються тощо.

Усе це – наслідки діяльності субпасіонаріїв, які перебувають при політичній та економічній владі. Однак субпасіонарії – це паразитуючий, а не творчий прошарок будь-якої спільноти. Вони не мають місця у згармонізованому суспільстві, де ринкові інститути забезпечують реалізацію економічно взаємовигідних угод. Оскільки українське суспільство є перехідним (відбувається переорієнтація системи цінностей), а незбалансованим, то реальною альтернативою субпасіонарності на усіх щаблях ієрархії соціальних структур є кількісно зростаюча пасіонарність (збільшення у суспільстві людей, які не тільки не хочуть миритися з існуючим становищем, а й роблять усе, щоб дану реальність змінити).

Яка ж роль освітнього комплексу у процесі стимуляції пасіонарності у соціумі? Відомо, що зарядом потенційної пасіонарності володіють майже усі згармонізовані люди, її необхідно лише "пробудити". Освітній комплекс у перехідних суспільствах відіграє стратегічну роль – він не лише забезпечує економіку кваліфікованими кадрами, а й постачає на ринок праці робочу силу, що має якісно нові, прогресивні ціннісні пріоритети. Оскільки випускниками закладів освіти є молодь – найбільш пасіонарна частина населення, то високий рівень здобутої ними фаховості плюс нестримне бажання змінити світ на краще зможе суттєво нівелювати рівень субпасіонарності і запобігти перетворенню суспільства в антисистему, а у випадку України – у квазіетнічну химеру з кримінальними інститутами в економіці.

Освіта як суспільна власність у процесі свого функціонування, насамперед у навчальному процесі, трансформується в індивідуальну, приватну власність особи завдяки взаємодії, праці обидвох суб'єктів навчального процесу. І лише будучи "привласненою" здобувачем освіти, вона перетворюється на фактор соціальної активності, реалізується в житті. Навчальна діяльність – своєрідне виробництво індивідуальної освіти, яка, накладаючись на неповторність особистості, персоніфікується, не втрачаючи рис типовості, і в такому вигляді є джерелом успіху людини і суспільства.

Соціальна необхідність освітнього комплексу у функціонуванні і розвитку сучасних постіндустріальних економічних систем полягає у тому, що він виступає інформаційною основою реалізації механізмів позитивного зворотного зв'язку адаптації і трансформації підсистем в умовах біфуркації середовища з метою утримання

гомеостазу, та механізмів позитивного зворотного зв'язку з метою трансформації рівня гомеостазу на якісно вищий рівень. Тобто, освітній комплекс є визначальною передумовою прогресуючої економічної структури на її макро- та мікрорівнях.

Висновки

Існують дві ключові функціональні форми соціосфери: 1) соціальні інститути, які генерують, корелюють та частково споживають інформаційно-енергетичні ресурси соціуму; 2) техносферу, яка пришвидшує уречевлення ідеально-образних моделей цілепокладаючого мислення у форму споживних вартостей. Освітній комплекс – це сукупність інституцій та установ, що забезпечують усі види інтелектуально-суспільного відтворення у просторі і часі. Він забезпечує: індивідуальну адаптивність господарюючого суб'єкта; динаміко-прогресивний взаємозв'язок між антропо- і техносферами; генерацію і реалізацію інформації як ключового чинника економічного розвитку; зрушення від субпасіонарності та егоїзму до атрактивності як чинника формування соціального капіталу у системах праці. Освітній комплекс у перехідних суспільствах відіграє стратегічну роль – він не лише забезпечує економіку кваліфікованими кадрами, а й постачає на ринок праці робочу силу, що має якісно нові, прогресивні цінні пріоритети.

Література

1. Скаленко О. Глобальні резерви поступу [Текст] / О. Скаленко. — К. : Основи, 2000. — С. 126.
2. Шпенглер О. Закат Європи: Почерки морфології мирової історії : Всемирно-історическіе перспективи [Текст] : в 2 т. Т. 2 / О. Шпенглер. — Мн. : ООО "Попурри", 1999. — С. 71.
3. Гумилев Л. Н. Етногенез и биосфера Земли [Текст] / Л. Н. Гумилев. — М. : ООО Изд-во "АСТ", 2001. — С. 301.
4. Башнянин Г. І. Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації [Текст] / Г. І. Башнянин, І. М. Копич, Б. М. Шевчик. — Львів : Коопосвіта, 1999. — С. 107—115.
5. Гумилев Л. Н. Этносфера: история людей и история природы [Текст] / Л. Н. Гумилев. — СПб. : Издательский дом "Кристалл", 2002. — 576 с.
6. Ларуш Л. Ви бажаєте краще вивчити економіку? [Текст] / Л. Ларуш. — Львів : Meta Ltd, 1993. — 196 с.

**G. Bashnyanyn,
O. Svintsov,
V. Zhovtanetskyu**

EDUCATIONAL COMPLEX OF SOCIETY: CONCEPTS AND SOCIAL NECESSITY

The economic essence of category of "educational complex of society" is discovered and its social necessity is proved. The basic functional forms of sociospheres - social institutions and the technosphere are explored. The peculiarities of formation and development of the educational complex and its strategic role in the economy of Ukraine are traced.

Key words: educational complex, sociosphere, social institutions, technosphere, education, energy.